

Nyelv és nemzeti identitás Kelet- és Közép-Európában

*Leclerc, Jacques: Europe centrale – Comment concilier langue officielle et langues minoritaires.
= Le Courrier des pays de l'Est, 2001. 1018. no. 4–17. p.*

1989 óta a kelet-közép-európai országok nagy része megszavazta a hivatalos nyelvre vonatkozó nyelvtörvényt. Elsőként Lettország, 1992-ben, ahol a lakosság 54,5%-a beszélt akkoriban lettül. Magyarország és Románia, noha késlekedik a törvénnyel, a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatával kapcsolatban azonban már törvényt fogadott el.

A térség valamennyi országát érintette valamilyen formában az orosz nyelv hatása. A Baltikum országait például az asszimilációs politika révén; ott attól lehetett tartani, hogy végleg eltűnnek az élő nyelvek sorából az ún. balti nyelvek. Más országokban az orosz nyelv, noha nem játszott még csak közvetítő szerepet sem, tanulása kötelező volt az iskolákban. Valamennyi ország, nagyjából egészében új nyelvpolitikát dolgozott ki.

A nyelvpolitika csakis az ún. demolingvisztikai adatok ismeretében válik érthetővé. A Baltikum országaiban a hivatalos nyelv így alakult: litvánul beszél Litvániában 75,5% (9% oroszul); észtül beszél Észtországban 61,5% (29% oroszul); lettül beszél Lettországban 54,5% (33% oroszul). A hivatalos nyelv használata főleg az iparvárosok térségében koncentrált mértékű. A térség legnagyobb kisebbsége a magyar, Szlovákiában 10% használja, Romániában 7%. A térség többi államának nyelvi megoszlása a fentiekhez képest szinte homogénnek mondható.

A tanulmányban tárgyalt Észtország, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia, Románia és Magyarország viszonylag új alkotmánnyal rendelkezik, ezekben külön fejezet foglalkozik a többség által beszélt hivatalos nyelvvel. A lett, a magyar és a cseh alkotmány viszont nem tárgyal ilyesmit. A lettek visszatértek 1922-es alkotmányukhoz, amely nem taglalta a hivatalos nyelv kérdését, a magyarok és a csehek pedig még nem érezték sürgető szükségét a probléma de jure rendezésének. Valamennyi alkotmány kitér a kisebbségi nyelvek védelmére – kivéve a lettet –, illetve meghatározza az oktatás, a közigazgatás összefüggésében a kisebbségi nyelv fogalmát. A Cseh Köztársaságban pillanatnyilag az Egyetemes Emberi Jogok alkalmazása pótolja a nyelvkérdés alkotmányos rendezését. Az elmúlt évtizedben tehát a Cseh Köztársaság, Magyarország és Románia nem tárgyalta törvényileg a hivatalos nyelv, illetve általában a nyelvkérdést. Ugyanakkor számos, sokkal pontosabb, konkrét jogi szöveg lépett érvénybe, amelyek új értelmezést adnak (pl. a Büntető törvénykönyvben vagy a Polgári törvénykönyvben) a nyelvkérdésnek.

Magyarországon kívül valamennyi parlamentben, állami intézményben, közigazgatásban a hivatalos nyelvet kötelező használni (Szlovákiában és a Baltikumban elég a nyelv ismeretét bizonyítani). Ez vonatkozik a hivatalos okmányokra is, kivéve a kétnyelvű feliratokat. A tanulmányozott országok mindegyikében az elemi és a középfokú oktatás, valamint a vizsgák a hivatalos nyelven folynak. Ahol a kisebbségi nyelvet használják, ott kötelező a hivatalos nyelvnek mint második nyelvnek a megtanulása. A balti államokban a kereskedelmi hirdetésekben, a gyártmányismertetőkben, a gazdasági élet minden területén előírás a hivatalos nyelv használata. Így van ez Lengyelországban is, ahol a nyelvtörvény 7. cikkelye rendelkezik arról, hogy pl. még a külföldi áru leírásának is ott kell legyen a hivatalos nyelvi megfelelője. Vitás esetben a lengyel nyelvű változatnak van elsőbbsége. A cikkely azt is kimondja, hogy a személynevek kivételével tilos az idegen nyelvű kifejezések használata a jogi természetű szövegekben. A szlovák nyelvtörvény hasonló. Ebben a 8. cikkely írja elő a hivatalos nyelv kötelező használatát a fogyasztók védelmében.

Magyarországon a hivatalos nyelvet a közérdekre való tekintettel kötelező használni például a kereskedelmi vállalkozások megnevezésében is. Az 1986. évi 18. sz. törvény van még mindig érvényben, miszerint (a kisebbségi helységeket leszámítva) az üzletek neveiben csak magyar vagy jövevényszó állhat. Ez utóbbiak helyesírás kérdéséről a 1986. évi 25. sz. pénzügyminisztériumi törvény rendelkezik.

A nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáról valamennyi ország törvényhozásában szó esik vagy a nyelvtörvény, vagy a kisebbségi törvény keretében. Érdekes, hogy Lengyelországban a nemzeti kisebbségekről szóló törvény 2001 őszén még csak kidolgozás alatt állott. Számos ország aláírta és ratifikálta ezen kívül a nemzeti kisebbségeket támogató keretszerződést (1995.), illetve a Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Chartáját (1992.). Megjegyeztük, ez utóbbit egyelőre még csak Magyarország és Szlovákia írta alá és ratifikálta 2001-ben.

Egyedül a magyar parlamentben lehetséges a 13 nemzeti kisebbség számára az anyanyelv használata. A többi államban a jogi procedúrákban tolmácsot lehet igénybe venni. Lettorszában, ha a felek úgy kívánják, oroszul is folyhat egy bírósági tárgyalás. Valamennyi törvényhozás lehetővé teszi, hogy a nemzeti kisebbségek anyanyelvükön hozzájussanak a közigazgatási szövegekhez. Észtországban, Szlovákiában azonban ez a lehetőség földrajzilag van megkötve: az írásbeliségre ott van jog, ahol kellő számarányban él az adott nemzeti kisebbség. Hasonló az elv a bölcsődei, illetve az alap- és középfokú iskolai nyelvhasználat vonatkozásában is. A probléma megoldása többféleképpen is lehetséges: 1. a hivatalos nyelv kötelező tanulása mellett valamennyi tantárgyat anyanyelven tanulnak; 2. kétnyelvű oktatás keretében bizonyos tantárgyakat a hivatalos, míg más tárgyakat anyanyelven tanulnak; 3. csak egy meghatározott tárgyat (pl. nyelv és irodalom) tanulnak anyanyelven. Mindenütt a szülő dönt arról, milyen iskolába kívánja járattatni gyermekét. Jellemző, hogy a nyelvi vegyes házasságok esetében a gyermekek rendszerint – jobb életfeltételek elérésének reményében – a hivatalos nyelvű oktatásban vesznek részt.

Valamennyi kelet-közép-európai országban – leszámítva Észtországot és Romániát – alkotmányosan garantált jog a kisebbségek számára összegyűjteni, megőrizni és közvetíteni anyanyelvükön a híreket. Általában a médiatörvény részletezi az állami támogatás mértékét és egyéb finansziális kérdéseket. A magyarországi törvények különösen is hangsúlyt helyeznek a média szerepére.

A nyelvhasználat kérdésében a gyakorlat sokszor mást mutat, mint a papírra lefektetett alapelvek. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a törvények nem terjednek ki a földrajzilag teljesen elszigetelt körülmények között élő kisközösségekre, asszimilációjukat sem tudják megakadályozni, ha tagjaik önként lemondanak az anyanyelvhasználatról. Természetesen nem képesek az etnikai feszültségeket, előítéleteket sem önmagukban föloldani. A fentiekre bőven akad példa a romániai és szlovákiai magyarok, illetve a balti országokban élő oroszok körében. De még Magyarországon sem tud a törvény minden kényelmetlenséget kiszűrni, viszont garantálja a jól szervezett kisebbségek továbbélését, a közösséget alkotó állampolgárok elismerését és szoros kapcsolatát a demokráciához, a társadalmi békéhez.

A világ országai közül nagyon kevesen igyekeznek betartani a nemzeti kisebbségeket támogató keretegyzmény feltételeit (pl. Kanada vagy az Egyesült Államok sem). Kérdés, hogy Magyarország miért olyan „mintagyerek” a nemzetiségi nyelvhasználat ügyében? Talán a határain kívül élő magyarok nemzeti identitásának megerősítése érdekében? Tény, hogy az 1997-es alkotmány csak itt-ott, az iskoláztatással és a kereskedelemmel kapcsolatban emlegeti a nyelvet, de egy törvény sem mondja ki, hogy a magyar a hivatalos nyelv.

Noha Magyarország elég régen, 1868-ban, Európában elsőként elfogadott egy, a nemzeti kisebbségeket támogató törvényt, rájuk vonatkozó nyelvi törvényt csak az 1993-as, a „Nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény” tartalmaz.

A tanulmány szerzője ezután ismét részletesen és tételesen felsorolja a magyarországi kisebbségeket érintő nyelvtörvény konkrét vonatkozásait. Ezekből csak néhány tényt ragadok ki. A horvát, a német, a román, a szerb, a szlovák és a szlovén nemzetiségek mind rendelkeznek teljes, az óvodától az érettségig húzódó iskolarendszerrel. Az egyetemek és főiskolák nagy részében rendelkezésre áll az anyanyelvi tanulás lehetősége. Az 1996-os törvény a rádióról és a televízióról biztosítja a kisebbségek számára az anyanyelvi adásokat. A magyar TV havi 11 órában sugároz nemzetiségi műsorokat, kéthetente pedig róluk szóló, magyar nyelvű műsort. A magyar rádióknak van rendszeres horvát, német, román, szerb, szlovák és szlovén nyelvű műsora. Az említetteken kívül a regionális adók is hozzájárulnak a nemzetiségi kultúra terjesztéséhez. Írott sajtója van a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovák és a szlovén kisebbségnek. (Tegyük hozzá: lengyel, ukrán, görög, cigány nyelvűek is léteznek! K. J.) Magyarországi elemzésének végén a dolgozat írója fölveti annak gyakorlati lehetetlenségét, hogy egy-egy kisebbségi nyelvű parlamenti felszólalást valamennyi megengedett nyelvre tolmácsoljanak. Ez 169-féle kombinációt feltételez ugyanis. Még a megállapodott Svájcban sem vállalkoznak a negyedik nyelv, a rétoromán szimultán tolmácsolására, pedig az csak tizenhat kombinációt jelentene.

Nyelvek a Cseh Köztársaságban: Az állampolgároknak 95,8%-a beszél csehül, noha 1991 óta 13,4% követeli a morva nemzetiséget és csak 81,4% a csehet. De ez csak az országnév megnevezésében jelenthet gondot. A lakosságnak 5,2%-a nemzeti kisebbség, ebből is 2,3% szlovák nemzetiségű. Számottevő még a lengyel, német, magyar és a cigány népesség. A bolgárok, oroszok, ruténok, ukránok, görögök, románok és zsidók elszórtan élnek az ország legkülönbözőbb részein.

Az Európai Közösségekbe való felvételi csatlakozás előfeltételeként, 1997. december 18-án ratifikálták az ET-nek a nemzeti kisebbségek védelmében hozott keretegyezményét. A cseh Alkotmány 1993. január 1-je óta van érvényben, amely tartalmazza, hogy cseh nyelven kell az ott folyó ügyeket tárgyalni (1993. 23. cikkely). Egyelőre nincs azonban érvényben az a jog, hogy a büntető ügyekben a kihallgatott anyanyelvén beszélhessen, ami nagy gondot jelent, pl. a cigány nyelvű lakosok esetében. A nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó jogok ugyan 2001 júniusa óta érvényesek, gyakorlatilag csak az egy helyre tömörült szlovák, lengyel, német közösségekben használatos az anyanyelv, egyebütt csak a csehvel lehet boldogulni. S bár a törvény nem tiltja a bilingvis gyakorlatot, valójában csak a sziléziai lengyelek használnak kétnyelvű köztéri táblákat. Ami a közoktatást illeti, az állam támogatja a kisebbségek anyanyelvű oktatását, de ezzel ismét csak az egy körzetben élő lengyelek, illetve némiképp a németek élnek. A nemzeti kisebbségek a pozitív diszkriminációval úgy élnek, hogy a jelentős állami támogatásból 3 szlovák hivatalos, 6 lengyel magazint, néhány német, egy magyar nyelvű (Prágai Tükör) és egyéb anyanyelvű sajtótermékeket adnak ki.

Kakasy Judit